

Lana Dalinczuk

ORCID: 0000-0001-9996-6865

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach

Wydział Nauk Społecznych

ĆWICZENIA „ZAPAD 2017” W ASPEKTCIE RELACJI NATO – BIAŁORUŚ

MILITARY EXERCISES “ZAPAD 2017” IN TERMS OF NATO-BELARUS RELATIONS

Streszczenie: Ćwiczenia „Zapad 2017” na terytorium Białorusi i Rosji rozpoczęły się 14 września i oficjalnie zakończyły się 20 września 2017 r. Ćwiczenia te były jedynie małą częścią ogromnego pod względem skali szkoleniowego przedsięwzięcia całych Sił Zbrojnych Federacji Rosyjskiej. Moskwa ćwiczyła regularny konflikt zbrojny z Zachodem, w tym z użyciem broni nuklearnej, a prawdziwa skala manewrów zdecydowanie wykraczała poza oficjalnie wskazane ramy, tak liczbowo, jak i geograficznie. W wyniku ćwiczeń, wbrew przewidywaniom, nie doszło jednak do poważniejszych naruszeń granic z państwami sąsiednimi, szczególnie tymi należącymi do NATO, między innymi z Polską. Z punktu widzenia Rosji, ćwiczenia odniosły sukces i pokazały, że modernizacja rosyjskiej armii postępuje w dość dużym tempie, natomiast zauważyć można było nowy polityczny aspekt tych ćwiczeń związany z polityką Rosji wobec Białorusi.

Słowa kluczowe: ćwiczenia strategiczne, konflikt zbrojny, Rosja, Białoruś, NATO

Summary: The “Zapad 2017” military exercises on the territory of Belarus and Russia began on 14 September and officially ended on 20 September 2017. The exercises were only a small part of a huge military training enterprise of the entire Armed Forces of the Russian Federation. Moscow practiced a regular armed conflict with the West, including the use of nuclear weapons, and the real scale of manoeuvring definitely exceeded the officially stated framework, both numerically and geographically. As a result of the exercises, contrary to predictions, there were no serious violations of the borders of neighbouring states, especially those belonging to NATO, including Poland. From the point of view of Russia, the exercises were successful and showed that the modernization of the Russian army was taking place at a fairly high pace, while a new political aspect of these exercises concerning Russia’s policy towards Belarus was noticed.

Keywords: strategic military exercises, armed conflict, Russia, Belarus, NATO

Wprowadzenie

Po rozpadzie Związku Radzieckiego Republika Białoruś i Federacja Rosyjska kontynuują ścisłą współpracę wojskową w celu ochrony własnego bezpieczeństwa narodowego oraz ogólnej stabilności państw. Partnerstwo militarne gwarantuje pomoc w sytuacji zagrożenia ze strony państw trzecich. W ramach podpisanych umów i traktatów Rosja oraz Białoruś współdziałają w celu harmonizacji służb bezpieczeństwa i wspólnego programu produkcji uzbrojenia, ujednoczenia organizacyjnego armii obu krajów, wzajemnej koordynacji badań logistycznych, manewrów wojskowych oraz ujednoczenia uregulowań prawnych w krajowych siłach zbrojnych. Przykładem takiej współpracy były wojskowe ćwiczenia strategiczne „Zapad 2017”, które oficjalnie odbyły się na wschodnich granicach NATO w Zachodnim Okręgu Wojskowym Rosji i na terytorium Białorusi w dniach 14-20 września 2017 roku i były jednymi z najbardziej widowiskowych ćwiczeń tego typu.

Według danych Ministerstwa Obrony Federacji Rosyjskiej w ćwiczeniach „Zapad 2017” wzięło udział 12 700 rosyjskich i białoruskich wojskowych: 10 200 – zaangażowanych w ćwiczenia na Białorusi (w tym 2 000 rosyjskiego personelu wojskowego) i 2 500 – w Rosji¹. Ponadto, zaangażowanych było około 70 samolotów, 680 jednostek sprzętu wojskowego, w szczególności 250 czołgów i 200 kompleksów raketowo-artyleryjskich². Jednak liczby dotyczące Białorusi były nieco poniżej limitów, które koniecznie wymagają

¹ D. Johnson, *ZAPAD 2017 and Euro-Atlantic Security*, „NATO Review”, 14.12.2017, <https://www.nato.int/docu/review/2017/Also-in-2017/zapad-2017-and-euro-atlantic-security-military-exercise-strategic-russia/EN/index.htm>, data dostępu: 20.05.2019.

² Ibidem.

zaproszenia zagranicznych obserwatorów zgodnie z Dokumentem Wiedeńskim³ (wartość progowa wynosi 13 000 żołnierzy), a Rosja odmówiła powiadomienia o tych ćwiczeniach, ponieważ, jak stwierdzono, na jej terytorium tylko 2000 żołnierzy weźmie w nich udział. Jak zaznacza L. Litzenberger, możemy nigdy nie dowiedzieć się, ilu dokładnie żołnierzy brało udział w ćwiczeniach, ponieważ Rosja ma tendencję do celowego unikania odpowiedniego poziomu przejrzystości, który umożliwiłby obserwatorom pewną ocenę liczby zaangażowanych żołnierzy, dlatego też niepewność co do wielkości i skali ćwiczeń wywołała niepokój i wzmożone napięcia u sąsiadów Rosji, między innymi Ukrainy⁴.

Przebieg ćwiczeń „Zapad 2017”

Wspólne białorusko-rosyjskie ćwiczenia strategiczne „Zapad 2017” miały orientację antyterrorystyczną. Scenariusz ćwiczeń zakładał że grupy ekstremistyczne przeniknęły na terytorium Białorusi i Obwodu Kaliningradzkiego Rosji. Ich celem było przeprowadzenie aktów terrorystycznych i destabilizacja sytuacji w tych państwach. Według założeń ekstremiści mieli wsparcie zewnętrzne, otrzymując pomoc materialną i techniczną, broń i sprzęt wojskowy zarówno z powietrza, jak i z morza. Podczas ćwiczeń „Zapad 2017” białoruscy i rosyjscy żołnierze uczestniczyli w symulowanym scenariuszu wojennym na terytoriach Rosji i Białorusi. Ćwiczenia były wykonywane przez oddziały lądowe, przy wsparciu jednostek rozpoznawczych i sił specjalnych, sił powietrznych, kosmicznych, obrony powietrznej oraz jednostek morskich. Pierwsza faza ćwiczeń miała na celu odparcie ofensywy hipotetycznego wroga i zaatakowanie jego głównych sił, obiektów i infrastruktury, natomiast druga faza obejmowała operacje obronne przeciwko intruzom oraz kontrofensywę mającą na celu całkowite pokonanie wroga⁵. W manewrach „Zapad 2017” strona rosyjska sięgnęła po cały wachlarz aktywów raketowych i artyleryjskich: system Tunguska, system Pantsyr S-1, system Tochka-U, MLRS Smerch i Grad, haubice samobieżne Msta i Akacja, armaty samobieżne Pion, a w powietrzu zaangażowano m.in. bombowce Su-24 oraz śmigłowce szturmowe Mi-24, Mi-28 i Ka-52⁶. Manewry były okazją do zaprezentowania i przetestowania nowych rodzajów uzbrojenia. Po raz pierwszy na tak dużą skalę testowano czołgi T-72B3, pojawiły się też czołgi T-90M, T-80BWM oraz ciężkie wozy bojowe wsparcia czołgów (BMPT)⁷. Z kolei strona białoruska pochwaliła się lekkim samochodem pancernym V1, transporterem opancerzonym Kajman oraz zmodernizowanym czołgiem T-72BM3⁸.

Jak twierdzą eksperci z Fundacji Warsaw Institute, ćwiczenia „Zapad 2017” na terytorium Białorusi stanowiły tylko małą część ogromnego przedsięwzięcia szkoleniowego całych sił zbrojnych Federacji Rosyjskiej⁹. Na samym początku ćwiczeń strona rosyjska przerzuciła ku swym zachodnim granicom, blisko

³ Ministerstwo Spraw Zagranicznych RP, *Dokument Wiedeński 1999 r. o środkach budowy zaufania i bezpieczeństwa* Dokument Wiedeński o środkach budowy zaufania i bezpieczeństwa został zawarty 16 listopada 1999 r. (ang. *Vienna Document 1999 on Confidence and Security Building Measures*). Jest uzupełnieniem i rozwinięciem wcześniejszych edycji tego porozumienia z 1990 i 1994 roku. Dokument przewiduje przekazywanie rocznej informacji o konwencjonalnych siłach zbrojnych, w tym ich organizacji i uzbrojeniu oraz planowaniu obronnym. Wprowadził on także system wcześniejszego powiadamiania o określonych rodzajach działalności wojskowej oraz mechanizmy weryfikacji poprzez wizyty oceniające w jednostkach wojskowych, a także inspekcje i obserwacje manewrów wojskowych. Dodatkowo przewiduje on także mechanizmy konsultacyjne pozwalające rozpraszać obawy państw odnośnie nietypowej aktywności konwencjonalnych sił zbrojnych), https://www.msz.gov.pl/pl/polityka_zagraniczna/polityka_bezpieczenstwa/obwe/kontrola_zbrojen_konwencjonalnych_oraz_srodki_budowy_zaufania_i_bezpieczenstwa/page_32801, data dostępu: 22.05.2019.

⁴ L. Litzenberger, *Beyond Zapad 2017: Russia's Destabilizing Approach to Military Exercises*, „War on the Rocks”, 28.11.2017, <https://warontherocks.com/2017/11/beyond-zapad-2017-russias-destabilizing-approach-military-exercises/>, data dostępu: 11.07.2019.

⁵ T. Herbert, *Russia's Zapad 2017 Military Exercise. Implications for European Security Strategy*, „Militaire Spectator”, 24.10.2018, <https://www.militairespectator.nl/thema/internationale-veiligheidspolitiek/artikel/russia%E2%80%99s-zapad-2017-military-exercise>, data dostępu: 11.07.2019.

⁶ Warsaw Institute, *Zapad 2017. Podsumowanie*, Raporty Specjalne, 20.10.2017, <https://warsawinstitute.org/pl/zapad-2017-podsumowanie/>, data dostępu: 22.05.2019.

⁷ Ibidem.

⁸ Ibidem.

⁹ Ibidem.

Estonii i Łotwy, trzy dywizje powietrzno-desantowe składające się z ok. 24 tys. żołnierzy w związku tymi ćwiczeniami, a różnego rodzaju manewry o charakterze szkoleniowym odbywały się też poza Zachodnim Okręgiem Wojskowym¹⁰. Według ekspertów z Fundacji Warsaw Institute, białoruska część ćwiczeń miała dla Rosji drugorzędne znaczenie, gdyż jej zadaniem było tylko odwracanie uwagi od głównych wydarzeń na terytorium Federacji Rosyjskiej, gdzie ćwiczone potencjalny konflikt z Zachodem¹¹. Poza tym na terenie Białorusi ćwiczenia „Zapad 2017” miały raczej scenariusz o charakterze defensywnym, natomiast na terenie Rosji – o charakterze ofensywnym, gdzie wrogiem nie byli raczej dywersanci i terroryści, a regularne armie innych państw. Co więcej, litewski minister obrony stwierdził, że Rosja ćwiczyła atak na państwa bałtyckie (naloty przy granicy litewskiej, desant przy granicy łotewskiej i estońskiej), a z kolei według szefa Komitetu Wojskowego NATO generała Petra Pavla, manewry „Zapad 2017” wyglądały jako „poważne przygotowanie do wielkiej wojny”¹².

Według M. Boulegue, podczas ćwiczeń „Zapad 2017”, Rosja przeprowadziła szereg testów sprzętu wojskowego i taktyk wojennych, między innymi:

- gotowości ogólnej i bojowej, integracji zaawansowanych systemów oraz interoperacyjności z siłami zbrojnymi Białorusi;
- wspólnych operacji taktycznych z siłami lądowymi i siłami powietrzno-kosmicznymi;
- łączenia jednostek powietrznodesantowych i konwencjonalnych sił lądowych w operacjach specjalnych, z wykorzystaniem zasięgu artylerii, jednostek czołgów i zmotoryzowanych brygad karabinowych;
- misji powietrznej przewagi i wsparcia z frontowych bombowców, myśliwców odrzutowych i śmigłowców szturmowych;
- zdolności obrony powietrznej (zwłaszcza systemów raketowych S-300/S-400, systemów przeciwlotniczych Pantsir-S1 i kompleksów Iskander-M), w celu sprawdzenia skuteczności metody A2/AD (anti-access/area denial) oraz precyzyjnej amunicji dalekiego zasięgu;
- połączenia operacji morskich ze wsparciem lotniczym i sprzętem do zwalczania okrętów podwodnych;
- integracji bezałogowych statków powietrznych do przeprowadzenia operacji rozpoznawania i pozyskiwania celów (ISTAR), a także testowania skuteczności transmisji danych w czasie rzeczywistym;
- wypróbowania zaawansowanych systemów C2ISR i elektronicznych systemów walki, takich jak kompleks docelowy Sagittarius i system Bylina EW RB-109A¹³.

Jak zaznacza Boulegue, wszystkie oddziały armii rosyjskiej zaangażowane w ćwiczenia „Zapad 2017” czerpały ze swoich doświadczeń bojowych i taktycznych z Syrii (i, nieoficjalnie, z Ukrainy), biorąc pod uwagę, że ostatnie zmiany w rosyjskim wojsku mogą być przetestowane tylko w praktyce¹⁴. Autor również twierdzi, że manewry „Zapad 2017” były manewrami ograniczonych działań konwencjonalnych przeciwko równie konwencjonalnemu i zaawansowanemu wrogowi, który przypominał terytorium z interoperacyjnymi siłami zbrojnymi NATO¹⁵.

Powyższe przypuszczenia mogły też wynikać z obserwacji wydarzeń ostatniego dnia ćwiczeń, 20 września, podczas którego miała miejsce największa intensyfikacja działań rosyjskich wojsk. Dla wielu ekspertów była to symulacja pełnego konfliktu zbrojnego Rosji z NATO, w trakcie którego Moskwa przeciwyczyła atak

---

¹⁰ Warsaw Institute, *Zapad 2017...*, op.cit.

¹¹ Ibidem.

¹² Ibidem.

¹³ M. Boulegue, *Five Things to Know About the Zapad-2017 Military Exercise*, The Royal Institute of International Affairs Chatham House, 25.09.2017, <https://www.chathamhouse.org/expert/comment/five-things-know-about-zapad-2017-military-exercise>, data dostępu: 11.07.2019.

¹⁴ M. Boulegue, *Five Things to Know About the Zapad-2017 Military Exercise...*, op. cit.

¹⁵ Ibidem.

jądrowy z użyciem wszystkich elementów tzw. triady nuklearnej: na poligonie w Plesiecku wystrzelono RC-24 Yars, międzykontynentalny pocisk balistyczny (ICBM), dwa bombowce strategiczne Tu-22M3 przeleciały nad Bałtykiem i Morzem Norweskim, natomiast atomowy okręt podwodny *Dmitrij Donskoj* dokonał elektronicznego wystrzelenia międzykontynentalnej rakiety balistycznej z morza¹⁶. Jak już wspomniano wcześniej, strona rosyjska ćwiczyła w pierwszej fazie ćwiczeń odpieranie środkami konwencjonalnymi zmasowanego ataku powietrznego, w którym główną rolę odegrały lotnictwo i obrona przeciwlotnicza 6. Armii Sił Powietrznych i Obrony Powietrznej w Zachodnim Okręgu Wojskowym¹⁷. Metody A2/AD (anti-access/area denial) były testowane poprzez przesuwanie systemu obrony powietrznej z rodzimych baz dalej na zachód, jednocześnie uruchamiając morski komponent A2/AD – jednostki Floty Bałtyckiej w obwodzie kaliningradzkim¹⁸. Poza tym, przeprowadzono próby raketowe jednocześnie na północy, na Morzu Łaptiewów i Morzu Barentsa, w których udział wzięły brzegowe kompleksy raketowe *Rubież* i *Bastion* oraz zgrupowanie okrętów Floty Północnej¹⁹. Należy również zaznaczyć, iż ważną częścią ćwiczeń było też sięgnięcie po wyrzutnie taktycznych pocisków balistycznych *Iskander-M*. Dla przykładu, wykonana została próba raketowa z pociskiem o podwyższonej mocy dla zestawu *Iskander-M*. Pocisk ten został wystrzelony z poligonu *Kapustin Jar* w obwodzie astrachańskim, po czym pokonał 480 km i trafił w cel na poligonie *Makat* w Kazachstanie²⁰.

W wyniku ćwiczeń, wbrew przewidywaniom niektórych ekspertów, nie doszło do poważniejszych naruszeń granic z państwami sąsiednimi, szczególnie tymi należącymi do NATO, między innymi z Polską (z wyjątkiem krótkotrwałego wtargnięcia w litewską przestrzeń powietrzną dwóch transportowych Il-76 z powodu rzekomej próby uniknięcia burzy przez samoloty)²¹. Z punktu widzenia Rosji, ćwiczenia odniosły sukces i pokazały, że modernizacja rosyjskiej armii postępuje w dość dużym tempie. Według informacji podanych przez Białoruską Agencję Telegraficzną *Belta*, Prezydent Białorusi Aleksandr Łukaszenka również wysoko ocenił przeprowadzone ćwiczenia, a NATO zaakcentowało otwarte podejście Białorusi do tematu ćwiczeń wojskowych, podkreślając, iż ćwiczenia „Zapad 2017” były bardzo ciekawe i postępowe²².

Relacje na linii Rosja-Białoruś – nowy polityczny akcent

Ćwiczenia „Zapad 2017” ukazały też nowy akcent polityczny w relacjach Rosji wobec Białorusi, gdyż dało się zauważyć brak jedności sojuszników podczas manewrów. Jak podkreślają niektórzy eksperci, strona rosyjska próbowała zdyskredytować Białoruś, dokonując kilku prowokacji²³. Tak na przykład w trakcie ćwiczeń Rosja wypuściła informacje o przerzucie na Białoruś dodatkowych sił pododdziału Zachodniego Okręgu Wojskowego oraz postawieniu w stan gotowości w trybie alarmowym żołnierzy 1. Gwardyjskiej Armii Pancерnej stacjonującej pod Moskwą, którzy mieli już trafić nawet na stację załadunkową²⁴. Żołnierze mieli jakoby działać na nieznanach poligonach, a przerzut czołgów miał nastąpić w ciągu doby. To wszystko było wielkim zaskoczeniem dla strony białoruskiej, choć ostatecznie do żadnych przerzutów żołnierzy i czołgów nie doszło. Jak twierdzą eksperci z Warsaw Institute, „w ten sposób Moskwa testowała rodzaj i szybkość reakcji Białorusi na potencjalny przerzut na jej terytorium nieuzgodnionych wcześniej rosyjskich wojsk” i – jak było widać po reakcji Mińska – „test wypadł dla Rosjan obiecująco”²⁵.

¹⁶ Warsaw Institute, *Zapad 2017...*, op. cit.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Ibidem.

²¹ Ibidem.

²² Białoruska Agencja Telegraficzna Belta, „*Отработали с высоким качеством*” – Лукашенко оценил итоги учения „*Занад-2017*”, 20.09.2017, <https://www.belta.by/president/view/otrabotali-s-vysokim-kachestvom-lukashenko-otsenil-itogi-uchenija-zapad-2017-267457-2017/>, data dostępu: 22.05.2019.

²³ Warsaw Institute, *Zapad 2017...*, op. cit.

²⁴ Ibidem.

²⁵ Ibidem.

Kolejną prowokacją ze strony Rosji był niezgodniony z władzami Białorusi przejazd przez centrum Mińska kolumny samochodów rosyjskich nacjonalistów. Białoruskie władze okazały się być zaskoczone, gdy w czasie manewrów „Zapad 2017” przez stolicę Białorusi przejechała kolumna samochodów rosyjskiej nacjonalistycznej organizacji Ruch Narodowo-Wyzwoleńczy z portretami Putina i symbolem Noworosji²⁶.

Nowy akcent w relacjach rosyjsko-białoruskich był też zauważalny w zachowaniu prezydenta Rosji wobec przywódcy Białorusi w czasie ćwiczeń strategicznych. Putin niekoniecznie chciał wspólnie oglądać manewry wojskowe, dlatego przywódcy obu państw przeważnie obserwowali „Zapad 2017” oddzielnie. Co więcej, nie było też jednego dowództwa, a więc można było stwierdzić, iż współpraca z białoruską armią dla Rosji miała w wypadku „Zapadu 2017” znaczenie drugorzędne²⁷. Niemniej jednak, ćwiczenia pokazały Moskwie, że większość społeczeństwa białoruskiego nie jest przeciwna obecności wojsk rosyjskich na terytorium Białorusi. W czasie ćwiczeń nie zostały zorganizowane żadne antyrosyjskie protesty na poważną skalę.

Jeśli chodzi o obawy, czy po zakończeniu manewrów Rosjanie wycofają się z terytorium Białorusi, czy pozostaną na terytorium sąsiada na stałe, zagrażając jego niepodległości, to były one jednak niesłuszne. Wszystkie wojska rosyjskie biorące udział w ćwiczeniach opuściły teren Białorusi z końcem września 2017 r. (według oficjalnych informacji²⁸). Jak zaznacza J. Czerep, obawy o pozostawieniu wojsk rosyjskich na Białorusi mogły wynikać „z analizy doświadczeń z konfliktu na Ukrainie i obserwacji rozbudzonej w Rosji imperialnej i nacjonalistycznej narracji, która podkreśla prawa Rosji do części „rosyjskich” ziem utraconych w wyniku rozpadu ZSRR”²⁹. Poza tym, obawy te mogły też wynikać z natury relacji rosyjsko-białoruskich, w które, jak twierdzi autor, wpisane są „cykliczne kryzysy na gruncie negocjacji o ceny i warunki dostawy surowców, eksport białoruskich towarów, procesy integracyjne w Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej oraz okresowe pozorowane „otwarcia na Zachód”³⁰.

Podsumowanie

Podsumowując, ćwiczenia „Zapad 2017” były ogromnym, pod względem skali, szkoleniowym przedsięwzięciem wspólnym sił zbrojnych Federacji Rosyjskiej i Republiki Białoruś. Ćwiczony był regularny konflikt zbrojny z Zachodem, w tym z użyciem broni nuklearnej, a prawdziwa skala manewrów zdecydowanie wykraczała poza oficjalnie wskazane ramy, tak liczbowo, jak i geograficznie. Wbrew przewidywaniom, podczas ćwiczeń nie doszło do poważniejszych naruszeń granic z państwami sąsiednimi, szczególnie tymi należącymi do NATO, między innymi z Polską. Z punktu widzenia Rosji, ćwiczenia odniosły sukces i pokazały, że modernizacja rosyjskiej armii postępuje w dość dużym tempie, natomiast zauważyć można było nowy polityczny aspekt tych ćwiczeń związany z polityką Rosji wobec Białorusi. Po pierwsze, strona rosyjska próbowała zdyskredytować Białoruś, dokonując kilku prowokacji (wypuszczenie informacji o przetruciu na Białoruś dodatkowych sił pododdziału Zachodniego Okręgu Wojskowego oraz postawieniu w stan gotowości w trybie alarmowym żołnierzy 1. Gwardyjskiej Armii Pancерnej stacjonującej pod Moskwą; niezgodniony z władzami Białorusi przejazd przez centrum Mińska kolumny samochodów rosyjskich nacjonalistów). Po drugie, nieadekwatne zachowanie prezydenta Rosji wobec przywódcy Białorusi oraz drugorzędne znaczenie współpracy z armią białoruską dla strony rosyjskiej w czasie ćwiczeń strategicznych ewidentnie wskazywały na zmianę stosunku Rosji wobec Białorusi.

---

²⁶ Ibidem.

²⁷ Ibidem.

²⁸ Warsaw Institute, *Zapad 2017....* op. cit.

²⁹ J. Czerep, *ANALIZA: W cieniu „Zapadu 2017” – problemy w relacjach białorusko-rosyjskich*, Fundacja im. Kazimierza Pułaskiego, 29.09.2017, <https://pulaski.pl/cieniu-zapadu-2017-problemy-relacjach-bialorusko-rosyjskich/>, data dostępu: 12.07.2019.

³⁰ Ibidem.

Bibliografia

- Białoruska Agencja Telegraficzna Belta, „*Отработали с высоким качеством*” – Лукашенко оценил итоги учения „Запад-2017”, 20.09.2017, <https://www.belta.by/president/view/otrabotali-s-vysokim-kachestvom-lukashenko-otsenil-itogi-uchenija-zapad-2017-267457-2017/>, data dostępu: 22.05.2019.
- Boulegue M., *Five Things to Know About the Zapad-2017 Military Exercise*, The Royal Institute of International Affairs Chatham House, 25.09.2017, <https://www.chathamhouse.org/expert/comment/five-things-know-about-zapad-2017-military-exercise>, data dostępu: 11.06.2019.
- Czerep J., *ANALIZA: W cieniu „Zapadu 2017” – problemy w relacjach białorusko-rosyjskich*, Fundacja im. Kazimierza Pułaskiego, 29.09.2017, <https://pulaski.pl/cieniu-zapadu-2017-problemy-relacjach-bialorusko-rosyjskich/>, data dostępu: 12.05.2019.
- Herbert T., *Russia's Zapad 2017 Military Exercise. Implications for European Security Strategy*, „*Militaire Spectator*” 24.10.2018, <https://www.militairespectator.nl/thema/internationale-veiligheidspolitiek/artikel/russia%E2%80%99s-zapad-2017-military-exercise>, data dostępu: 11.06.2019.
- Johnson D., *ZAPAD 2017 and Euro-Atlantic Security*, „*NATO Review*”, 14.12.2017, <https://www.nato.int/docu/review/2017/Also-in-2017/zapad-2017-and-euro-atlantic-security-military-exercise-strategic-russia/EN/index.htm>, data dostępu: 20.05.2019.
- Litzenberger L., *Beyond Zapad 2017: Russia's Destabilizing Approach to Military Exercises*, „*War on the Rocks*”, 28.11.2017, <https://warontherocks.com/2017/11/beyond-zapad-2017-russias-destabilizing-approach-military-exercises/> data dostępu: 11.06.2019.
- Ministerstwo Spraw Zagranicznych RP, *Dokument Wiedeński 1999 r. o środkach budowy zaufania i bezpieczeństwa*, https://www.msz.gov.pl/pl/polityka_zagraniczna/polityka_bezpieczenstwa/obwe/kontrola_zbrojen_konwencjonalnych_oraz_srodki_budowy_zaufania_i_bezpieczenstwa/page_32801, data dostępu: 22.05.2019.
- Warsaw Institute, *Zapad 2017. Podsumowanie*, Raporty Specjalne, 20.10.2017, <https://warsawinstitute.org/pl/zapad-2017-podsumowanie/>, data dostępu: 22.05.2019.